

Over pil, projecties en paradoxen

DICK VAN DE KAA

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft zojuist gerapporteerd dat de Nederlandse bevolking in 2004 langzamer is gegroeid dan vele decennia lang het geval was. De meest recente bevolkingsprojecties voorzien dat op afzienbare termijn het jaarlijks aantal sterfgevallen (nu 137.000) het aantal geboorten (nu nog 194.000) zal gaan overtreffen. Het zou absurd zijn om deze ontwikkeling geheel op het conto van verbeterde anticonceptie te schrijven. Niettemin, de uitvinding van de pil heeft de afgelopen decennia meer tweeweggebracht dan haar voorvechters in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw konden bevroeden. Zonder 'perfecte' anticonceptie zou onze huidige samenleving, en zou het huidig demografisch perspectief, er heel anders hebben uitgezien. De effectieve geboorteregeling had ingrijpende gevolgen voor de relativisering. Die waren niet voorzien, laat staan bedoeld. Paren en individuen konden nu immers keuzes maken die eerder onmogelijk waren. Opvallend is dat een aantal van de opgetreden effecten diametraal op de eerdere verwachtingen staat. Zo nam, paradoxaal genoeg, het aantal buitenechtelijk geboren toe in plaats van af.

In 1954 was het zover! Gregory Pincus (1903-1967) had een oraal contraceptivum ontwikkeld dat klinisch kon worden getest. Nu was hij chemicus; medisch-klinisch onderzoek kon hij dus niet zelf verrichten. Gelukkig verkreeg hij daarvoor de medewerking van John Rock (1890-1984), een andere voorvechter uit de Amerikaanse gezinsplanningsgeschiedenis. Twee jaar later kon de 'pil', *Enovid* genaamd, bij de Food and Drug Administration ter goedkeuring worden voorgedragen. Nog weer drie jaar later, in 1959, werd het nieuwe middel al door een half miljoen Amerikaanse vrouwen gebruikt ter regeling van 'serious menstrual disorders', zoals dat toen voorzichtigheidshalve werd omschreven. De ontwikkelingen daarna volgden elkaar razendsnel op: het aantal gebruiksters steeg tot 2,3 miljoen in 1963. De uitspraak van het Amerikaanse Hoogerechtshof in de zaak van *Griswold versus Connecticut* dat het verbieden van anticonceptiva als een 'violation of a couple's right to privacy' moest worden aangemerkt, was een belangrijk signaal: wettelijke beperkingen konden worden opgeheven! In 1967 vertrouwden, wereldwijd, al 12,5 miljoen vrouwen op de pil.

Bedoelingen

Wat de protagonisten van de pil voor ogen stond was het bevrijden van vrouwen van de last van ongewenste geboorten. Verondersteld werd tevens, dat goede voorbehoeding kon dienen ter bestrijding van de armoede onder de minder bedeelde groepen in de samenleving. Het zou het aantal illegale, en daardoor zeer gevaarlijke, abortussen doen afnemen en tevens bijdragen tot de verhoging van de status van vrouwen; zij zouden immers grotere zeggenschap over hun leven krijgen.

In het streven van de voornaamste voorvechter, Margaret Sanger, om orale anticonceptie mogelijk te maken speelden ideële motieven onmiskenbaar een rol. Niettemin, bij de ontwik-

Foto: Wim de Jonge

keling van de pil domineerden praktische overwegingen: er was grote behoefte aan een veilig en betrouwbaar voorbehoedmiddel dat coïtus interruptus, periodieke onthouding volgens de methode van Ogino/Knaus, het condoom, en andere minder effectieve middelen en methoden, zoals douches en sponsjes, kon vervangen. De inzet was het geslachtelijk samenleven, in de eerste plaats binnen het huwelijk, minder risicovol te maken in een tijdsgewricht waarin enige beperking van de gezinsgrootte al vrij algemeen werd nagestreefd. Bij ons steeg, bijvoorbeeld, het aantal leden van de NVSH, de vereniging waar men vrij gemakkelijk seksuele voorlichting en voorbehoedmiddelen kon verkrijgen, van nog maar 26.800 in 1947 tot 136.249 in 1959.

Voorziene gevolgen

In landen, zoals Nederland, waar de pil speciaal ter regeling van de huwelijksvruchtbaarheid onmiddellijk aansloeg, konden de verwachte directe gevolgen inderdaad snel worden waar-

demodata

Het pilgebruik in Nederland nam vanaf 1981 sterk toe totdat in 1994 45 procent van de vrouwen tussen 16 en 49 jaar de pil slikte. Na 1994 is het pilgebruik weer iets afgenomen tot 42 procent in 2002. Deze afname blijkt zich vooral te hebben voorgedaan bij de ziekenfondsverzekerde vrouwen. Een kwart van de vrouwen gebruikt andere methoden voor anticonceptie, zoals sterilisatie, het condoom, het spiraaltje en dergelijke. Een op de drie vrouwen gebruikt geen voorbehoedmiddelen (Bron: CBS webmagazine 22 september 2003).

Foto: Wim de Jonge

demodata

Volgens UNICEF worden er per jaar bijna 50 miljoen kinderen geboren zonder te worden geregistreerd. Een geschatte 63 procent van kinderen in Zuid-Azië en meer dan de helft in Sub Sahara Afrika heeft geen geboortebewijs. Hierdoor zijn ze zonder nationaliteit, ontberen ze basisrechten en lopen ze extra risico om slachtoffer te worden van illegale adoptie, mensensmokkel of kinderarbeid. Bovendien hebben ze vaak minder toegang tot onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg. UNICEF is samen met Plan International een wereldwijde campagne gestart om de geboorteregistratie te verbeteren en zo de bescherming en rechten van kinderen beter te waarborgen (Bron: UNICEF; Plan USA).

genomen. De beroemde projectie van de bevolking van 1965, die 21 miljoen Nederlanders op het einde van die 20ste eeuw voorzag, werd er snel door achterhaald. Uit cijfermateriaal kan worden afgeleid dat talrijke ongewenste, of onbedoelde, zwangerschappen werden voorkomen. Zo daalde het aantal geboorten met een rangnummer van drie of hoger spectaculair: van ongeveer acht per 1.000 van de bevolking in 1965 tot rond twee per 1.000 tien jaar later. Vrouwen van boven de 30 jaar brachten veel minder kinderen voort. De geboorte van 'nakomertjes' kon worden vermeden, evenals verdere concepties terwijl het gezin als voltooid werd beschouwd. Ook het risico van een ongewenste zwangerschap vóór het huwelijk nam spoedig af. In 1965 was bijna 20 procent van de bruiden zwanger voor het huwelijk: althans de geboorte van een eerste kind kon binnen zeven maanden na het huwelijk worden genoteerd. In 1974 was het aandeel van deze 'shotgun-marriages' gehalveerd. Dit had een stijging van de gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk met zich mee kunnen brengen. Bij ons was dat echter niet direct het geval: de huwelijksleeftijd daalde vooreerst nog verder. Dit wellicht doordat ouderparen minder bezwaar maakten tegen het jong huwen van hun kinderen: tenslotte behoefden die nu niet meteen zelf 'volop in de kinderen te zitten'. Zij hadden gelijk. Survey-onderzoek heeft aangetoond dat tussen de mensen die in 1963 respectievelijk 1968 voor het eerst trouwden, belangrijke verschillen in gezinsplanningsgedrag optraden. Mikte onder de eerste groep nog maar vier procent op langdurig uitstel van de eerste geboorte - meer dan 1,5 jaar - door effectief gebruik van anticonceptie, onder de tweede groep was dat al tot 15 procent opgelopen.

Ontwikkeling van perfecte geboorteregeling

Naarmate de tijd voortschreed kon, vooral ook door het bestaan van de pil, over geboorteregeling vrijmoediger worden gesproken. Het woord 'pil' had een veel minder sterke seksuele connotatie dan bijvoorbeeld condoom, traditioneel in verband gebracht met prostitutie en ongebonden gedrag. Dat geldt evenzeer voor de verbeterde versies van schildje en spiraaltje die

op de markt kwamen, later nog weer aangevuld met injecties en implantaten. Het 'baas in eigen buik'-idee won veld: net zoals in veel andere Europese landen werd in Nederland zwangerschapsafbreking onder veel omstandigheden mogelijk. Bovendien gingen na enige tijd ook sterilisatie en de 'morning-after'-pil tot het arsenaal van de geboorteregeling behoren. Tezamen genomen, maakte dit in verrassend korte tijd een nagenoeg perfecte beheersing van de voortplanting mogelijk.

Op de Wereldbevolkingsconferentie van Boekarest, die in 1974 werd gehouden, vond het recht om in vrijheid en verantwoordelijkheid over het aantal en de spreiding van de kinderen te beslissen internationale erkenning. Zeker in Nederland is men nu geheel vrij om te bepalen of men kinderen wil of niet, hoeveel men er wil, of die binnen of buiten het huwelijk worden geboren, en of dat op jonge of wat oudere leeftijd van de moeder gebeurt.

Onvoorziene effecten

Voordat de pil op de markt kwam moest tijdens of voorafgaande aan elke geslachtelijke samenleving tot contraceptie worden besloten. Succes was daarbij niet verzekerd. De beschikbare middelen en methoden waren ook meer geschikt voor ervaren paren dan voor jeugdige geliefden. Seksualiteit en huwelijk waren nauw met elkaar verbonden. Die nauwe band tussen huwelijk, geslachtsgemeenschap en voortplanting werd onverwacht doorbroken. Nu immers werd het gebruikelijk dat geboorteregeling in de vorm van de pil, een spiraaltje of een implantaat continu wordt toegepast als een partnerrelatie wordt onderhouden. Anticonceptie wordt pas onderbroken indien een conceptie wordt gewenst en bij de betrokkenen de overtuiging is gegroeid dat het hebben van een (volgend) kind hun leven zal verrijken. In zekere zin heeft dit de keuze voor kinderen tot een afgeleide gemaakt: men komt tot een positief besluit 'alles afwegende'. De tijd van, zoals Philippe Ariès dat uitdrukte *l'enfant roi* is voorbij. Nu staan veel eerder de belangen en ontwikkeling van het paar, en de afzonderlijke individuen, centraal. De keuze vóór kinderen veronderstelt dat zij verwachten dat een geboorte hen voldoening zal schenken, een voor hun menselijke ontplooiing wezenlijke nieuwe ervaring zal schenken, en hun relatie zal kunnen verdiepen. Het huwelijk of de relatie moet ook voldoende stabiel zijn om het besluit te rechtvaardigen. Het is begrijpelijk dat paren, en evenzeer individuen, bij dat afwegingsproces op talrijke problemen stuiten. Zij worden met zogenaamde 'competing priorities' geconfronteerd. Mensen willen meer mogelijkheden aangrijpen en kansen benutten dan lijkt te kunnen. Is, bijvoorbeeld, het kiezen voor kinderen verenigbaar met het afmaken van een studie of een geplande beroepsloopbaan? En, is de keuze voor een kind gerechtvaardigd als men een bewust ongehuwde moeder wil zijn?

Waarom nog trouwen?

Het langdurig uitstellen van geboorten markeerde treffend dat effectieve anticonceptie de zeer nauwe band tussen huwelijk en seksualiteit

aan het slechten was. Bijgevolg werden de achtereenvolgende generaties bij het inrichten van hun leven met een reeks geheel nieuwe opties geconfronteerd. Waarom zou men eigenlijk trouwen indien men toch voorlopig geen kinderen wilde? Was het onder die omstandigheden niet een eenvoudiger optie om te gaan samenwonen? Samenleven was tenslotte heel goed mogelijk zonder een door de samenleving uitgeleerd papertje. De formele stap naar het huwelijk kon evengoed pas worden gezet als men tot kinderen had besloten. Bovendien, als een ongeplande zwangerschap optrad kon alsnog worden getrouwd. Niemand zou vreemd opkijken van een zwangerschap bij een samenwonend, vast stel. Maar dan opnieuw, wanneer men al zolang een paar was, waarom zou men dan nog trouwen indien er een kind kwam? Was het niet even gemakkelijk om het na de geboorte door de vader te laten echt? Op de keper beschouwd was het huwelijk een nogal burgerlijk instituut; waarom zou men aan dat burgerlijk ideaal voldoen? Samenwonen, een optie eerst gekozen door de weinigen die van de regels wilden afwijken, werd op den duur het equivalent van het huwelijk. De ontwikkelingen haalden de trendsetters in! Nu is het samenwonen van ongetrouwde stellen heel gebruikelijk. In de zeer recente NKPS-survey rapporteerde ruim 22 procent van de 18-29 jarige respondenten met een partner samen te wonen terwijl nog weer eens bijna 20 procent een LAT-relatie onderhield. Deels besluit men later alsnog om te trouwen, maar zelfs onder de 30-39 jarigen meldde nog 20 procent ongehuwd samen te wonen. Overigens is in ons land het samenwonen van stellen met kinderen nog niet zo heel gewoon. De gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk is sinds het midden van de jaren zeventig gestaag gestegen: in 2002 bereikte het voor vrouwen het ongekend hoge niveau van 28,2 jaar.

Demografische consequenties

De hoogst effectieve voorbehoedmiddelen die na 1965 beschikbaar kwamen, hebben veel fundamentele demografische consequenties gehad dan destijds werd vermoed. In vrijwel alle landen van Europa ligt het gemiddeld geboorte-

aantal per vrouw nu substantieel beneden het niveau dat voor de vervanging van generaties nodig is. In 16 van de landen die tot de Raad van Europa behoren, is het aantal sterfgevallen nu al hoger dan het aantal geboorten: Bulgarije, Kroatië, Tsjechië, Estland, Duitsland, Hongarije, Italië, Letland, Litouwen, Moldavië, Polen, Roemenië, Rusland, Slowakije, Slovenië, Oekraïne. Ook elders in Europa zal de natuurlijke groei van de bevolking negatief worden. De sterke daling van de vruchtbaarheid en gezinsgrootte na het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw wordt vooral toegeschreven aan waardenverandering, de verbeterde opleiding van vrouwen, het conflict tussen werk en moederschap, de gebrekkige kinderopvang, economische onzekerheid en werkloosheid onder jongeren en, natuurlijk, de hierboven besproken veranderde positie van huwelijk, seksualiteit en gezin. Het gaat derhalve veelal deels om ontwikkelingen die zonder het beschikbaar komen van perfecte anticonceptie niet wel denkbaar zouden zijn geweest en die tegelijkertijd de maatschappelijke invloed daarvan wezenlijk hebben versterkt.

Paradoxe effecten

Een grappige, en voor demografen ook wel ontzetsende, bevinding is dat de opties en keuzes waarmee de achtereenvolgende generaties werden geconfronteerd ook effecten hebben gehad die diametraal op de eerste verwachtingen staan. Zo lag het voor de hand om te vermoeden dat betere geboorteregeling de buitenechtelijke vruchtbaarheid zou doen dalen. In feite is het percentage kinderen dat buiten het huwelijk wordt geboren nu overal hoger dan ooit tevoren. In een aantal landen wordt zelfs meer dan de helft van alle kinderen buiten het huwelijk geboren: IJsland (62 procent), Estland (56 procent), Zweden (56 procent), Noorwegen (50 procent). Ook elders wordt de 40 procent ruim overschreden zoals in Bulgarije, Denemarken, Georgië, Frankrijk, Slovenië en het Verenigd Koninkrijk. Een vroeger voor nakomelingen significant onderscheid tussen echtelijk of buiten-echtelijk geboren zijn lijkt zijn betekenis te hebben verloren. In veel landen zijn er nu alter-

Uit een in december 2004 uitgevoerde NIDI-enquête onder de Nederlandse bevolking blijkt dat pensioenfondsen veel vertrouwen genieten als beheerders van pensioengelden, meer dan de overheid of verzekeraars. Toch vallen er intergenerationale spanningen te bespeuren onder de werknemers: jonge werknemers hebben minder vertrouwen in pensioenfondsen dan oudere werknemers. Met het oog op een vrije pensioenmarkt zouden dergelijke spanningen tot het vertrek van jongeren uit pensioenfondsen kunnen leiden. Gevraagd naar een mogelijk vertrek van werknemers indien de markt voor pensioenen zou worden vrijgegeven, blijkt dat eenderde van de deelnemers bij zijn pensioenfonds vertrekt. Het generatieconflict speelt hierbij echter geen grote rol (Bron: H.P. van Dalen en K. Henkens in ESB, 11 februari 2005).

Foto's: Wim de Jonge

natieve samenlevingsvormen mogelijk (samenlevingscontracten, geregistreerd partnerschap, en/of testamentaire voorzieningen) die het buiten het huwelijk worden geboren ook veel minder bezwaarlijk en stigmatiserend maken dan vroeger het geval was. Niet zelden is de wettelijke positie van buitenechtelijke kinderen doelbewust verbeterd.

Het lag evenzeer voor de hand dat nagenoeg perfecte geboorteregeling er toe zou leiden dat gedwongen huwelijken tot het verleden gingen behoren. Immers, ieder paar zou de definitieve stap naar het huwelijk pas behoeven te zetten als ze die levenslange verbintenis wilden aangaan en daarbinnen kinderen wilden voortbrengen. De respectievelijke ouders van het paar zouden daarop wel toezien! In werkelijkheid bleken de ouders de keuze van hun kinderen voor samenwonen heel gemakkelijk te aanvaarden. Onder het motto 'Liever een mislukt experiment dan een echtscheiding!' is die keuze denkkelijk zelfs dikwijls aangemoedigd. Curieus genoeg heeft De Jong Gierveld (2004) onlangs gerapporteerd dat de gemakkelijke maatschappelijke acceptatie van samenwonen gescheiden of verweduwd ouders ertoe brengt om geen nieuw huwelijk aan te gaan doch ook zelf een samenwoning of LAT-relatie te prefereren. Ieder kent wel de overlijdensadvertentie van een weduwe of weduwnaar waarbij naast de vroegere echtgenoot, respectievelijk echtgenote, de naam van een nieuwe 'partner' wordt vermeld.

Wat ook ietwat paradoxaal lijkt is dat door de grote keuzevrijheid het hebben van kinderen vooral ook een recht is geworden. Medische ondersteuning wordt ingeroepen, en wordt geacht beschikbaar te zijn, indien een eenmaal gewenste, spoedige, conceptie uitblijft. Individuele paren zijn vrij, en blijken ook bereid, om als door hen een kind intens wordt gewenst, zich eindeloos veel moeite te getroosten, en ook veel eigen middelen in te zetten, om het zozeer gewenste kind te bemachtigen. Men kiest in het algemeen voor heel weinig kinderen, doch soms schijnt de kinderwens meer pregnant te zijn dan ooit tevoren. Adoptie is een reële optie geworden, zelfs voor paren van hetzelfde geslacht. Het totaal aantal gevallen lag in 2001 op zo'n 1.100 per jaar.

Conclusies

De pil en andere effectieve voorbehoedsmiddelen hebben een katalytische invloed uitgeoefend op veranderingen in het proces van paarsvorming. Het samenleven binnen of buiten het huwelijk is er diepgaand door beïnvloed; de nauwe band tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting werd erdoor verbroken. Het aantal opties dat jongeren hebben bij hun keuze omtrent partnerrelatie en kindertal is er sterk door vergroot. Kan de kinderopvang niet goed worden geregeld of is het inkomen niet adequaat of te onzeker, dan is uitstel van een zwangerschap een voor de hand liggende reactie. Het spreekt vanzelf dat de met elkaar conflicterende prioriteiten zo talrijk en zwaarwegend kunnen zijn dat uitstel tot afstel leidt. In elk geval wordt door uitstel de periode waarin

men nog kinderen zou kunnen krijgen aanzienlijk verkort. Zonder de pil, of andere mogelijkheden tot effectieve anticonceptie, zou het langdurig uitstellen van geboorten illusoir zijn geweest.

Dat we voor de toekomst rekening moeten houden met een afnemende bevolking die sterk veroudert, is een ongedachte consequentie van het baanbrekende werk van Pincus. De technologische vernieuwing die hij introduceerde heeft een veel fundamenteeler effect op onze samenleving gehad dan werd beoogd of vermoed. Zijn vinding veranderde niet slechts de geslachtelijke samenleving doch ook de toekomst van onze samenleving als geheel. De pil heeft meer teweeggebracht dan in 1965 werd vermoed!

LITERATUUR:

- Council of Europe (2003), *Recent demographic developments in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Dykstra, P. en A. Komter (2004), Hoe zien Nederlandse families er uit? *Demos*, 20, pp. 74-78.
- Festy, P. (1976), *Extra marital fertility and its occurrence in stable unions: Recent trends in Western Europe*. Second European Population Seminar, Den Haag.
- Jong Gierveld, J. de (2004), Remarriage, unmarried cohabitation, living apart together: Partner relationships following bereavement and divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 66, pp. 236-243.
- Kaa, D.J. van de (1980), Recent trends in fertility in Western Europe. In: R.W. Hiorns (red.), *Demographic patterns in developed societies*. London: Taylor & Francis, pp. 55-81.
- Kooy, G.A. (1980), Ontwikkelingen met betrekking tot de intieme levensfeer. In: *Nederland na 1945, beschouwingen over ontwikkeling en beleid*, Deventer: Van Loghum Slaterus, pp. 40-63.
- Moors, H.G. (1974), *Child spacing and family size in the Netherlands*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Sobotka, T. (2004), *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.

Prof. dr. D.J. van de Kaa, NIDI, Honorary Fellow

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur dr. Harry van Dalen dr. Tamar Fischer dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Drukkerij Repko, Voorburg

Foto: Wim de Jonge

